

Curial e Güelfa i Boccaccio: influències lingüístiques*

Curial and Güelfa and Boccaccio: linguistic influences

CESÁREO CALVO RIGUAL

Cesareo.Calvo@uv.es

Universitat de València-IULMA

Resum: La crítica ha trobat al *Curial e Güelfa* petges molt evidents d'influència de la literatura italiana, i en particular de Boccaccio. Tanmateix no ha estat estudiada una altra influència italiana, la purament lingüística. Un estudi detingut del *Curial* ha permès identificar a l'obra nombrosos elements que mostren la seua origen italiana. Molts d'aquests elements es troben presents a les obres de Boccaccio, concretament en el *Decameron*. Per cada element identificat al *Curial* s'ofereixen exemples de les obres de Boccaccio.

Paraules clau: *Curial e Güelfa*; Boccaccio; italianismes; influència; català

Abstract: Several scholars have found in *Curial e Güelfa* very clear traces of influence of Italian literature, and in particular of Boccaccio. Therefore, no other Italian influence, the purely linguistic one, has not been studied. A detailed study of the *Curial* has identified many elements that show their italian origin. Many of these elements are present in the works of Boccaccio, specifically in the *Decameron*. For each item identified in *Curial*, we provide some examples from the works of Boccaccio.

Keywords: *Curial e Güelfa*; Boccaccio; italianisms; influence; Catalan

DATA PRESENTACIÓ: 22/11/2013 · ACCEPTACIÓ: 29/11/2013 · PUBLICACIÓ: 19/12/2013

Els estudiosos de la literatura catalana han assenyalat molt sovint que al *Curial e Güelfa* s'entreveu molt clarament la influència dels grans clàssics italians, en particular de Giovanni Boccaccio. Va haver entre els primers crítics fins i tot qui –com Sanvisenti, recolzat en part pel polígraf espanyol Menéndez y Pelayo– va considerar que l'obra era una traducció d'un original italià perdut. Aquesta idea, però, va ser descartada ben aviat per altres especialistes italians (com Arturo Farinelli) o catalans (com Nicolau d'Olwer).¹ Amb posterioritat gairebé ningú ha pres en consideració aquesta hipòtesi, per la qual cosa sembla clara l'originalitat lingüística catalana de la novel·la.² De qualsevol manera, l'element italià no és absent de l'obra, ans al contrari, entre les diferents components exògenes de l'obra (francesa, italiana, espanyola, etc.) la italiana és probablement la més important.

La major part dels estudis sobre l'element italià del *Curial* es refereix a la vessant literària. Resulta molt evident la presència de la *Comèdia* de Dante Alighieri, citada diverses vegades amb reverència (i de memòria). Però no és l'únic autor assenyalat per la crítica curialesca, segons la qual es poden identificar fàcilment altres petges: el *Novellino*, la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, Petrarca, etc. I evidentment, Boccaccio, tant el de les obres en vulgar (*Decamerone*, *Fiammetta*, *Filocolo*) com en llatí (en particular la *Genealogia deorum gentilium*). Al *Curial*, però, hi ha una influència italiana més pregona, molt menys estudiada fins ara, la lingüística, que consisteix en la presència d'elements provinents de l'italià (seria més correcte dir, en referència a aquella època, del *vulgar* o *vulgars* italians), que poden haver arribat per dos vies, que no són excloents: els models literaris i les relacions de l'anònim autor amb Itàlia i amb els italians.

Si l'autor del *Curial* es pot identificar realment amb un cortesà de la cort d'Alfons el Magnànim, aquest es trobaria a Nàpols amb aquell mateix vulgar napolità –parlat adés i ara a la ciutat– que Boccaccio havia conegut (i fins i tot imitat en la seua *Epistola napoletana*). Va ser però probablement més decisiva la situació lingüística de la cort, on convivia la llengua local (el susdit napolità), la llengua dels dominadors (el català) i el llatí, i on el toscà no era una llengua desconeguda, donat que les grans obres de les Tres Corones florentines (Dante, Petrarca i Boccaccio, tant en llatí com en vulgar) eren llegides pertot arreu. El nostre anònim, indubtablement, coneixia les obres d'aquests autors, fins i tot abans de la seua arribada a Itàlia, ja que circulaven (tant en versió original com en

* Aquest treball s'emmarca dins del projecte de traducció a l'italià de la novel·la *Curial e Güelfa*, per encàrrec de PIVITRA, que ha estat realitzada per Cesáreo Calvo i Anna Giordano, ambdós pertanyents a la Universitat de València.

1 Molt s'ha discutit sobre la seua identitat. No entrarem ara en aquesta polèmica, que no és objecte del nostre estudi. Remetem, per un resum de les principals propostes sobre l'autoria del *Curial* fetes fins ara, a l'edició d'Antoni Ferrando (Anònim 2007: 26-28).

2 No prendrem en consideració les agosarades tesis que, partint de l'article presentat per Jaume Riera al congrés de l'AILC d'Alacant el 1991, defenen que el manuscrit de la BN de Madrid és una falsificació huit-centista a càrrec de Milà i Fontanals. Només cal invitar el lector a llegir els treballs (especialment els del primer volum) replegats per Antoni Ferrando en el volum mencionat a la Bibliografia (Ferrando 2012).

traduccions al català),³ des de molt de temps abans, com demostra l'extraordinària biblioteca del Magnànim, una de les més importants del període de l'Humanisme, que incloïa aquestes obres i d'altres.⁴

Si acceptem que la influència de diferents autors italians sobre el *Curial* és tan evident, es podria suposar que els elements lingüístics identificats com italians haurien arribat a través de la lectura dels tres grans autors toscans i d'algun altre autor (l'anònim del *Novellino*, Guido delle Colonne, etc.). No obstant això, l'anàlisi de fragments identificats pels especialistes com a manlleus literaris italians no confirma aquesta hipòtesi, ja que precisament aquests fragments no inclouen cap element estrany (italianismes) i estan escrits en perfecte català. Caldrà doncs identificar vies alternatives per explicar la seua presència al *Curial*: aquestes vies serien en concret la lectura dels clàssics toscans i el contacte amb els parlants italians cultes, amarats d'influència toscana i de lletres llatines.

En aquesta contribució intentaré enumerar aquells elements que, en base a una atenta lectura de l'obra i a una anàlisi detinguda d'aitals elements, són no només de quasi segur origen italià sinó que hom els troba a les obres de Boccaccio (en particular el *Decameron*), una font literària del *Curial* unànimement reconeguda per la crítica. De la nostra llista han estat exclosos els elements lèxics de provenença italiana que ja eren presents en català de molt de temps enrere i que, per tant, en el segle XV formaven ja part de manera estable de la llengua catalana. Les característiques comunes als italianismes que presentarem tot seguit són:⁵

Estan documentats en les obres de Boccaccio, en especial al *Decameron*.

Estan absents d'altres obres contemporànies del *Curial* o, si hi són presents, es tracta d'un fenomen esporàdic o escadusser. Sovint es tracta d'elements documentats només en traduccions de l'italià. En alguns casos, el seu ús en el *Curial* és molt més freqüent que en la producció escrita catalana contemporània.

No pretenem afirmar que per les paraules i estructures que tot seguit exposem la provenença siga directa dels textos de Boccaccio, i menys encara d'un passatge determinat. Es tracta d'italianismes evidents en el *Curial* per la importació dels quals un dels models va ser probablement el boccaccià.

3 Per un recull exhaustiu de les traduccions catalanes antigues, consulteu el Projecte Boscán (cfr. Bibliografia).

4 La Biblioteca dels reis d'Aragó, especialment la del Magnànim, estava composta sobretot per obres en llatí. L'espai reservat per altres obres és molt reduït. Entre les obres en vulgar toscà assenyalem –seguint l'inventari de De Mariniis (1952)– el *Decameron* i el *Philocolo* de Boccaccio, la *Divina Commedia* i la *Vita nuova* de Dante, els *Sonetti e canzoni* de Petrarca, i del mateix autor els *Trionfi* (amb els comentaris de Filelfo), la traducció de l'*Itinerario di Gerusalemme*, el *Milione* de Marco Polo, el *Specchio di croce* d'Antonio Cavalca, el *Fior di virtù*, el *Guerin meschino*, el *Specchio di confessione*. Cal afegir a més diferents comentaris del *Canzoniere* petrarquesc, les traduccions de dos obres de Leonardo Bruni (*Historia dei goti*, *Vita di M.T. Cicerone*, *Vita di Sertorio*), la *Fiorita* de Guido da Pisa i algunes altres obres menors, a més d'alguns tractats tècnics sobre falcons i cavalls.

5 Els italianismes identificats són més dels que consignem ací, ja que oferim exclusivament aquells que compten amb exemples en les obres de Boccaccio. Deixarem de banda alguns italianismes cruns del *Curial*, com ara l'adjectiu *lontano*.

No sempre resulta fàcil identificar de manera segura els italianismes del *Curial*. De vegades hi ha dubtes perquè una paraula o una estructura sintàctica poden derivar tant del llatí com de l'italià (al qual arriba evidentment de la primera llengua). En altres paraules, de vegades és difícil establir si la via d'arribada d'una paraula culta al català és l'italià o el llatí dels humanistes, ja que la forma és idèntica en els dos casos. El més habitual en aquests casos, tanmateix, és que l'italià haja actuat de mitjancer entre llatí i català.

Per al nostre estudi hem utilitzat els següents instruments lexicogràfics i bases textuais, alguns disponibles en la xarxa i altres en format paper:⁶

Per al català: DCVB, DCat,⁷ CICA.

Per a l'italià: GDLI, DELI, OVI/TLIO, BIZ.

1) Substantius⁸

affeció 'amor, estimació'

Pabadessa conegué que gran affeció li havia (I,29)
con grandissima affeione la persona di lui e' suoi costumi considerando, (II,8,4).

arguments 'medicines'⁹

los circunstans, sobrats de compassió, tots se planyien, e ab aygua freda e altres arguments se treballaven reduir-lo a sanitat (I,22)
il quale poi la mattina, sì come colui che era magro e secco e di poco spirito, convenne che con vernaccia e con confetti ristorativi e con altri argomenti nel mondo si ritornasse. (II,10,3)

brutura 'brutesa'¹⁰

e la sciència, que és don divinal e eternal, no la vulles cambiar per la brutura e sutzura, terrenal e temporal.

6 El significat de les sigles que es donen tot seguit es troba a la Bibliografia.

7 A propòsit de les fonts catalanes, cal observar que hi ha discrepàncies entre elles, de vegades notables, no sols pel que fa a la valoració de cadascun dels elements analitzats, sinó també a la perspectiva general. Coromines (DCat), per exemple, tendeix sistemàticament a donar preferència a l'origen autòcton dels fenòmens tractats, mentre el diccionari d'Alcover i Moll (DCVB) està més obert a considerar causes externes. De la mateixa manera Anfòs Par (tot i considerar que l'influx del francès va ser més important que el de l'italià) i Antoni Ferrando són menys refractaris a acceptar influxos forans.

8 Per a cada element d'origen italià es dona, a més de la forma catalana, el significat (entre cometes simples), seguit a part almenys per un exemple del *Curial* (se cita per la numeració de l'ed. de Ferrando, amb el llibre en números romans i el capítol en numeració àrab) i un altre tret de les obres de Boccaccio (preferentment del *Decameron*; se cita segons les convencions de la BIZ). Les sigles utilitzades per les obres de Boccaccio són les següents: Am.vis. = *Amorosa visione*; Comm. = *Commedia delle ninfe fiorentine*; Corb. = *Corbaccio*; Espos. = *Esposizioni sopra la Comedia di Dante*; Fiam. = *Fiammetta*; Filoc. = *Filocolo*; Filos. = *Filostrato*; Tes. = *Teseida*; Tratt. = *Trattatello in lauda di Dante*. Si no apareix cap referència és perquè l'exemple pertany al *Decameron*.

9 Aceptació no registrada al DCVB. Segons les dades obtingudes de CICA, només els exemples del *Curial* (i un de la traducció del llatí de *La vida de Santa Caterina de Sena*, molt posterior al *Curial*) tenen aquest sentit.

10 Cal notar la parella sinònima de l'exemple del *Curial*, que sembla indicar la raresa del terme.

- (III,79)
son più tosto da dire asini nella bruttura di tutta la cattività de' vilissimi uomini allevati che nelle corti. (I,8,4)
dea 'deessa'¹¹
lineaments 'trets d'una cara humana'¹²
Ladonchs ella 'l mirà, e en los lineaments de la cara conegué'l (III,74)
e da occulta virtù desta in lei alcuna ramemorazione de' puerili lineamenti del viso del suo figliuolo (II,6,30).
piques 'garses'¹³
Tantost, les dites Pièrides foren per los déus convertides en piques, que en comun lenguatge cathalà són dites garces (III,Pr)
Ivi ve' tu ancora il gran romore / che fanno le figliuole di Piero / voltate in piche per greve dolore. (Am. Vis.,35,55-57).
preda 'boti'¹⁴
E despuys, vista la preda e feta de aquella yguals distribucions, presa cascú la porció sua, al seu logís ab gran goig la se'n portà. (III,92)
e quivi tra' padroni della galea divisa la preda, toccò per avventura, tra l'altre cose, in sorte a un messer Guasparrin Doria la balia di madama Beritola e i due fanciulli con lei (II,6,9).
recordança 'record'¹⁵
lo qual, en defensió de sa honor, fins ací havia fetes coses de recordança dignes. (II,49)
Quivi il giovane veggendo i palagi, le case, le chiese e tutte l'altre cose delle quali tutta la città piena si vede, si come colui che mai più per ricordanza vedute no' n'avea, si cominciò forte a maravigliare (IV,intr.,8).
rotures 'ruptura, trencament'¹⁶
empenyen-se avant, entren per aquelles rotures dels enemichs qui ja eren desordonats, maten-los sens mercè (III,91)
E poi bassati gli occhi sopra le salate onde, e vedendole verdi e spumanti biancheggiare nelle sue rotture con tumultuoso romore (Filoc.,4,11).
sorel les 'germanes'¹⁷
tarditat 'lentitud, tardança per a obrar'¹⁸
Dins aquests mateys dies, los dos cavallers ancians de la Güelfa havien feta gran instància al marquès que 's treballàs en donar marit a sa sor, acusant la sua gran negligència e tarditat. (II,92)
il quale se a lungo andare non seguirà, niuno dubiti che la sua ira, la quale con lento passo procede alla vendetta, non ci serbi tanto più grave tormento, che appieno supplisca la sua tardità. (Tratt.,3)

11 En quatre contextos apareix amb la paraula patrimonial *deessa*, per la qual cosa la voluntat de *variatio*, paral·lela a l'ús de les parelles de sinònims, tan freqüent en els textos medievals, tant catalans com no catalans.

12 Exemple únic al CICA.

13 *pica* és el nom de la garsa en diferents dialectes italians, en particular del sur i de Cerdenya. L'exemple boccaccià apareix en un context mitològic idèntic al del *Curial*. La font comuna, en canvi, podria ser la forma *pic* del llatí.

14 Exemple únic al CICA.

15 Sempre en el mateix context: [*obres/coses*] de *recordança dignes*.

16 Exemple únic al CICA.

17 Aquest italianisme cru s'usa només dos vegades, sempre en referència a les nou Muses.

18 Primer exemple documentat en català, segons CICA.

2) Adjectius

amaestrat 'instruït, ensenyat'¹⁹

ja lo meu cor temprà les plomes e s'aparella, ab los seus amaestrats dits, scriure-les en la mia memòria, (II,70)
e le mie mani, non so da che maestro nuovamente amastrate, ciascuno giorno più leggiadra ornatura trovando,
aggiunta l'artificiale alla naturale bellezza, tra l'altre splendidissima mi rendeano. (Fiam., 1,11).

blanda 'que es manifesta amb delicadesa'

Vet que ja se té per dit tu no ésser res, per ço que fins ací les mars li han mostrada la squena blanda e lisa, e, a
manera de qui llenega, ha navegat suaument e quieta. (III,12)
e, faccendosi umili, obbedienti e blande, le corone, le cinture, i drappi ad oro, i vai, i molti vestimenti e gli altri
ornamenti varii, de' quali tutto di si vegon splendenti, dai miseri mariti impetrano (Corb.,75)

bruta 'salvatge'²⁰

moltes vegades avorri lo tàlem de aquella bruta e bròfega Juno, e acompanyà a tu en lo llit (III,19)
la quale alcuni afferman che sia vera, / cioè che la divina provedenza, / quando creò il mondo, con sincera /
vista conobbe il fin d'ogni semenza / razionale e bruta che 'n quell'era (Tes.,9,52)

inhonesta 'no honesta'

Açò és ver que nosaltres fort durament havem sostenguda la inhonesta e contínua freqüentació de Curial ab la
Güelfa (I,10)
E con queste parole e molte altre, con atti diversi e inonesti sospirando guardavano di ritornare Florio al partito
nel quale poco davanti era stato. (Filoc.,3,11).

pensosa 'pensarós'

se'n tornaren a la sua cambra, on trobaren Festa molt pensosa (II,35)
«Deh, Rinaldo, perché state voi così pensoso?» (II,2,19)

reverenda 'digna de reverència'

com los hòmens pobres de sciència, qui presumen saber molt, volen disputar o disputen ab los hòmens
scientífichs e de reverenda lettradura (III,Pr)
E in tanta affizione e miseria della nostra città era la reverenda autorità delle leggi... (I,intr.,4)

sublime 'sublim'²¹

elles se tenen per menyspreades si són meses en obres ímfimes e baxes, car no solen seguir sinó los molts alts
e sublimes estils (III,Pr)
altri furono di più sublime e migliore e più vero intelletto, del quale al presente recitar non accade (III,concl.,15)

Cal tractar a banda un grup homogeni d'adjectius, els formats en català amb el sufix **-ble** (*-able*, *-ible*). Es tracta d'un grup molt nombrós, tant pel que fa a les formes diferents (*types*: 49), com pel d'ocurrències totals (*tokens*: 238).²²

19 Sempre en combinació amb *dits*, encara que en dos contextos diferents; en els exemples italians de Boccaccio es combina normalment amb *mano*.

20 Seria italianisme, segons Miquel i Planas.

21 Forma documentada només al *Curial*, segons CICA.

22 Si comparem el *Curial* amb altres obres catalanes contemporànies o una mica posteriors, ens adonem de seguida que aquests adjectius son molt més freqüents a la nostra novel·la (dades obtingudes Del CICA):

- *Curial e Güelfa*: 49/238.
- Antoni Canals, *Scipió i Anibal*: 20 /75.
- Bernat Metge, *Lo somni*: 28/82.
- Sant Vicent Ferrer, *Sermons* (I): 11/22

Només en el *Tirant*, obra posterior, hi ha una xifra comparable: 52/415.

L'anàlisi de les formes presents al *Curial* mostra que no només es tracta d'un model derivatiu molt més freqüent, sinó també que moltes d'elles estan documentades per primera vegada en el *Curial*, fins i tot com a testimoni únic: *amagable* (III.16), *aprofitable* (I.23), *avorrible* (II.97[2]), *delectable* (III.Pr[+2]), *desviable* (II.37), *enemigable* (II.Pr), *espaventable* (II.74 III.Pr[+6]), *incredible* (II.23,42,101 III.82[+3]), *innumerable* (I.22 II.50), *insoferible* (I.8 III.95), *invincible* (III.91), *llenegable* (III.9), *reposable* (III.20), *sobrabable* (III.19), *tol·lerable* (III.48), *vincible* (III.12), *vituperable* (III.66).

Per explicar aquesta abundància cal pensar necessàriament a la influència combinada del llatí i de l'italià, on aquestes formes adjectivals són molt nombroses, tant sota la forma culta (**-bile**), com sota la forma popular (de sabor indubtablement boccaccià) en **-evole**.²³ Un dels trets de la llengua de Boccaccio, probable model de l'anònim autor del *Curial*, és precisament l'ús abundant, inclús excésiu en opinió d'alguns en el cas de les formes en **-evole**. En efecte, en les obres de Boccaccio comptem 197 adjectius: 75 en **-bile** (per ex.: *ineffabile*), 8 en **-bile** com a variant d'altres adjectius en **-evole** (per ex.: *laudabile/laudevole*) i la resta en **-evole** (per ex.: *spiecevole*). La quantitat total d'ocurrències es de 1980. Dels 49 adjectius del *Curial* 29²⁴ coincideixen amb formes en **-evole** o en **-bile** en les obres de Boccaccio; y 7 podrien considerar-se possibles influències directes en documentar-se per primera vegada o quasi en català amb el *Curial*:

delectable

e per rahó de aquella delectable sciència que és appellada música, de la qual per ventura elles no eren tan grans maestres com pensàvan, devengueren molt superbes e vanaglorioses (III Pr)

Questo orrido cominciamento vi fia non altramenti che a' camminanti una montagna aspra e erta, presso alla quale un bellissimo piano e dilettevole sia reposto (I, intr., 1)

enemigable

segons Macrobi, la sua pròpria color és de foch, e la sua natura tota és enemigable e superba (II Pr)

Intanto la fortuna, permutatrice de' beni mondani, tra' Frigi e gli Argivi per la rapita Elena accese odii mortali e mosse inimichevoli armi. (Comm., XXXVIII, 2)

espaventable

Tant e tant se parlava dels fets d'aquell cavaller, que no podíets anar enloch que no trobàssets noves d'ell, meravellant-se com natura en aquest temps havia produït tan terrible e tan espaventable mónstruo. (II, 74)

E appresso questo mi pareva che, riposandosi questa cavriuola una volta e tenendomi il capo in seno, uscisse non so di che parte una veltra nera come carbone, affamata e spaventevole molto nell'apparenza (IV, 6, 5)

incredible

e ab diverses maneres e terrible treball se esforçava, ab incredible ardiment, venir al desús de Curial (II, 101)

E in brieve tanto andai adentro, che io pervenni mei infino in India Pastinaca, là dove io vi giuro per l'abito che io porto addosso che io vidi volare i pennati, cosa incredibile a chi non gli avesse veduti (VI, 10, 11).

innumerable

e ajustaren molt grans thesors, en tant que la sua moneda era innumerable (III, 61)

Ma già quasi propinqui all'ultima ora della notte, vaghi del nuovo giorno, fummo da innumerable moltitudine di nemici aspramente assaliti (Filoc., 1, 10)

23 Els teòrics equivalents populars catalans (en *-èvol* i *-ívol*) estan absents del text original. Aquestes formes (sobretot la primera) són molt menys freqüents i productives que la forma italiana equivalent mencionada.

24 *abominable, acceptable, amigable, culpable, delectable, delitable, enemigable, espaventable, favorable, honorable, impossible, incomparable, incredible, inextimable, innumerable, insaciable, invisible, intolerable, loable, notable, noyble, orrible, possible, rabonable, saludable, stable, terrible, tol·lerable, venerable.*

tol·lerable

E si per ventura ab axò que fas poguesses escapar, encara serie tol·lerable (III,48)

È il vero che il trapassar per questa via il convenevole par tollerabile (Espos.,7,espos. allegorica)

vituperable

e per ço no t deu ésser comptat a virtut, sinó solament que no volguist oyr aquell tan vituperable mot de repudiada (III,66)

ma detto le fu per alcuno che la fatica si perderebbe, per ciò che egli era di sì rimessa vita e da sì poco bene, che, non che egli l'altrui onte con giustizia vendicasse, anzi infinite con vituperevole viltà a lui fattene sosteneva, in tanto che chiunque aveva cruccio alcuno, quello col fargli alcuna onta o vergogna sfogava (I,9,3).

3) Adverbis

Es tracta del grup dels adverbis en **-ment**, molt més nombrosos en el *Curial* que en qualsevol altre text anterior o contemporani.²⁵ El nombre de formes és molt elevat (155) i més encara el de les seues aparicions al text (922). Hi ha certs aspectes tant quantitius com qualitius que defineixen l'especificitat del grup dels adverbis en **-ment** del *Curial*:

a) Com ja s'ha dit, la mitjana d'aparicions de cada adverbi és molt més elevada respecte a obres anteriors, amb diferències molt remarcables en alguns d'ells (*certament, finalment, semblantment*, etc.). A l'obra de Canals, per exemple, els adverbis en **-ment** semblen més aviat ocasionals, ja que són més rars i usats cadascun d'ells poques vegades.

b) Un nombre significatiu de formes estan documentades per primera vegada o quasi (i de vegades també per última vegada) al *Curial*: *amorosament, armònicament, atentament, blandament, bravament, copiosament, curialment, descortesament, desmoderadament, desonestament, diabòlicament, discretament, dolorosament, espaventablement, esplèndidament, fatalment, furiosament, grandament, imaginàriament, judiciàriament, maravellosament, mollament, prodigalment, pròsperament, reverencialment, rudament, spes(s)ament, valerosament, verament, viciosament, vituperosament*. Diverses vegades el model italià –més concretament decameronià– és evident: *disonestamente, grandemente, maravigliosamente, reverentemente, smisuratamente, splendidamente, vituperosamente*, etc.

c) Els adverbis més freqüents són: *solament* (105 ocurrencies), *semblantment* (82), *certament* (62), *finalment* (31), *contínuament* (31), *primerament* (30), *poderosament* (29), *honorablement* (17), *secretament* (17), *maravellosament* (15), *rahonablement* (14), *longament* (13), *alegrament* (11), *majorment* (11), *prestament* (11). Els següents adverbis cobreixen un nombre significatiu de les ocurrencies totals en el conjunt dels textos catalans antics (segons les dades del CICA): *semblantment* (82/345), *certament* (62/298),

25 Una comparació amb les mateixes obres adduïdes pels adjectius en **-ble** també resulta pertinent en aquest cas:

- *Curial e Güelfa*: 155/922.

- Antoni Canals, *Scipió i Anibal*: 55/91.

- Bernat Metge, *Lo somni*: 127/401.

- Sant Vicent Ferrer, *Sermons* (I): 97/339.

De nou, només el *Tirant* presenta xifres comparables amb el *Curial*: 178/1554.

finalment (31/300), *poderosament* (29/80), *honorablement* (17/28), *maravellosament* (15/47), *rabonablement* (14/90), *alegrament* (11/95). Alguns, a més a més, són usats sovint amb un significat molt més proper al de l'italià antic: *certamente*, *finalmente*, *semblantment*. Per bona part els adverbis (en concret, 101²⁶ dels 156) en **-ment** del *Curial* és possible indicar un corresponent exacte amb els utilitzats per Boccaccio.²⁷

4) Verbs

aquistar 'obtindre'²⁸

tots temps emperò treballaven en aquistar la gràcia del piadós Redemptor (I,1)
egli n'acquistò l'amore e la grazia di tutti i paesani (II,3,20)

assallir 'assaltar'²⁹

dos mals cavallers, volent-me toldre a força a un cavaller molt bo, germà meu, que al torneig me menava, han assallit lo dit mon germà, e pens que l'auran mort (II,5)
egli fieramente assalito fu dalla concupiscenza carnale (I,4,3)
Lo 'mperadore il quale, avanti che queste cose avvenissero, aveva tenuto trattato con Basano, re di Capadocia, acciò che sopra Osbech dall'una parte con le sue forze discendesse e egli con le sue l'assalirebbe dall'altra (II,7,33)

avivar 'animar, fer més viu'

Pandolfo, qui tots temps me tench companyia, me avivà los spirits, qui mig vius stàvan (II,69)
Obre los ulls, car frare, e aviva los sentiments (III,10)
Il fuoco s'avviva e vive per li soavi venti, e amore si nutrica con li dolci riguardamenti (Filoc.,3,25)

consumar 'passar (temps)'³⁰

en plaers, burles e solaços ab ell tota aquella matinada consumà (I,8)
oggi di rapportar male dall'uno all'altro, in seminare zizzania, in dir cattività e tristizie, e, che è peggio, in farle

26 *agrament, amigablement, amorosament, amplament, antigament, ardentment, ardidament, asprament, atentament, certament, clarament, complidament, continuament, coniventment, copiosament, cruelment, cubertament, desmoderadament, desonestament, discretament, dolçament, dolorosament, dretament, durament, igualment, esforçadament, espaventablement, especialment, espessament, esplèndidament, eternalment, expressament, falsament, feelment, finalment, follament, furiosament, generalment, gloriosament, graciosament, greument, honestament, honradament, humilment, injustament, íntegrament, justament, largament, laugerament, lealment, lliberament, longament, lliurement, majorment, malament, maravellosament, miserament, mollament, noblement, notablement, novament, novellament, ordonadament, pacientment, particularment, personalment, pobrement, prestament, presumtuosament, primerament, pròpiament, pròsperament, públicament, rabonablement, ricament, rudament, sàviament, secretament, semblantment, senyaladament, simplement, solament, solemnement, stretament, suaument, sùbitament, successivament, ubertament, universalment, valerosament, vanament, verament, vergonyosament, viciosament, vigorosament, vilment, virtuosament, visiblement, vituperosament, volenterosament, voluntàriament.*

27 A les obres del possible model lingüístic (Boccaccio) els adverbis en **-mente** constitueixen un grup extensíssim, de 561 adverbis diferents. Malgrat tot, els adverbis italians presenten alguna particularitat absent al *Curial*; concretament, al *Curial* no hi ha formacions en **-ment** a partir d'adjectius en forma superlativa, molt freqüents en canvi en Boccaccio (*nobilissimamente, onestissimamente, onorevolissimamente*).

28 DCat, s.v. *qüestió* el considera italianisme clar.

29 Segons les dades obtingudes del CICA, només apareix al *Curial* (amb 8 exemples). Per Anfòs Par (1928:67) és d'origen francès (< *assaillir*).

30 Apareix sempre combinat amb noms de parts del dia o del a nit, una particularitat que, entre els exemples localitzats a CICA, és exclusiva del *Curial*.

nella presenza degli uomini, in rimproverare i mali, le vergogne e le tristezze vere e non vere l'uno all'altro e con false lusinghe gli uomini gentili alle cose vili e scellerate ritrarre s'ingegnano il lor tempo di consumare (I,8,4)

dampnar 'condemnar'

ella era stada acusada de adulteri, lo qual deyen que hauria comès ab ell, per la qual cosa lo duch, son senyor e marit, la havia dampnada a mort (I,13)

La novella, secondo che sconcia si diceva, pervenne nell'oste al re e al figliuolo; li quali turbati molto a perpetuo essilio lui e i suoi discendenti dannarono, grandissimi doni promettendo a chi o vivo o morto loro il presentasse (II,8,9)

desenvolupar 'alliberar'

E havent una molt bellissima dona per muller, appellada Honorada, desenvolupats dels tràfechs mundanals, pobrement e honesta vivien (I,1)

posta la mano sopra una di quelle arche, che grandi erano, sì come colui che leggerissimo era, prese un salto e fusi gittato dall'altra parte, e sviluppatosi da loro se n'andò (VI,9,6)

devenir (+ adj.) 'esdevenir'³¹

si aquell fadrí hagués alguns pochs de béns, sens tot dubte devendria molt valerós (I,5)

La quale a noi e in noi non è da credere che per alcun nostro merito discenda, ma dalla sua propria benignità mossa e da' prieghi di coloro impetrata che, sì come noi siamo, furon mortali, e bene i suoi piaceri mentre furono in vita seguendo ora con Lui eterni son divenuti e beati (I,1,1)

imaginar (+ infinitiu) 'proposar-se, tindre la intenció de'³²

Per què ymaginà avançar-lo, e d'aquí avant començà'l-se a acostar, e cridava'l sovén e parlava ab ell molt volenterosament. (I,4)

contínuament torbat, imaginava què faria (III,1)

Imaginossi messer Riccardo che ella questo facesse per tema di Paganino, di non volere in sua presenza confessar di conoscerlo (II,10,16)

infestar 'molestar'

Per què l'emperador pres los cavallers, e, per apartar-los de la multitud de la gent que 'ls infestava, més-los en un retret, e, ab poca gent, dins ab ells se tancà. (I,22)

«Pretore, i miei fati mi traggono a dover solvere la dura question di costoro, e non so quale idio dentro mi stimola e infesta a doverti il mio peccato manifestare...» (X,8,25)

La buona donna, veggendosi molto sollicitare e parendole frate Rinaldo forse più bello che non pareva, essendo un dì molto da lui infestata a quello ricorse che fanno tutte quelle che voglia hanno di concedere quello che è addimandato (VII,3,6)

motejar 'punxar amb paraules maliciosos'

Mas, com Festa s'apercebés de la trufa, volent axí mateix trufar ab les altres qui la motejaven, dix... (II,12)

ella e molte altre donne s'accorsero della cagione del suo passare e più volte insieme ne motteggiarono, di vedere uno umo, così antico d'anni e di senno, innamorato (I,10,3)

revocar 'tornar a cridar'

e sí se esforçaven ab diverses maneres de arguments revocar los seus spirits qui se n'anaven (I,29)

pays que vostra senyoria vol e mana que aquest se partisca d'ací, nosaltres lo'n farem anar en breu, car tindrem manera que d'ella lo revocaran (II,115)

La novella sposa, poco contenta di tal ventura, sperando di doverlo, per suo bene operare, rivocare al suo contado, se ne venne a Rossiglione (III,9,22)

saludar 'enviar expressions de bon desig, d'afecte, de respecte'

Lo rey no ho consentí, ans lo pregà que se'n tornàs e li saludàs la donzella molt (II,65)

La giovane donna, che tutto questo sapeva e vedeva, occultamente un suo servidore mandò a Palermo e imposegli che il bel Gerbino da sua parte salutasse e gli dicesse come ella infra pochi dì era per andarne in

31 Al CICA es troben exemples anteriors, però la peculiaritat del *Curial* és que només ací resulta molt utilitzat seguit d'un adjectiu. De fet només es troba un exemple anterior en aquest ús.

32 Accepció no recollida pel DCVB.

Granata (IV,4,7)

es vol/es volen ‘es deu/es deuen’

No és matrimoni aquell que s’ fa per força, car entre persones lliures se vol lliurement contractar (III,55)

sies savi e veges que los estats se volen graduar e muntar per escala poch a poch (I,6)

Qui si vuole usare un poco d’arte. (VIII,613)

Servar si vogliono i patti a Dioneo (II,9,1)

5) Unitats pluriverbals

spesses volte ‘sovint’³³

e que spesses volte avé que los hòmens ço que veen e oen reciten ab usura (I,29)

il quale, per ciò che a niuno convenevole termine mi lasciava contento stare, più di noia che bisogno non m’era

spesse volte sentir mi facea. (Proemio,1)

ultra mesura ‘molt gran’

E, amant-la son marit ultra mesura, ella d’ell s’apoderà e s’ensenyorí (I,2)

E sì come egli di ricchezza ogni altro avanzava che italico fosse, così d’avarizia e di miseria ogni altro misero e avaro che al mondo fosse soperchiava oltre misura (I,8,3)

per força ‘necessàriament’

¿Si la havem vista? Senyora, siats certa que per força la havíem a veure, car Curial nulls temps ix de la sua casa mort ni viu (II,126)

avvisandosi che a lungo andare o per forza o per amore le converrebbe venire a dovere i piaceri di Perdicon fare, con altezza d’animo propose di calcare la miseria della sua fortuna (II,7,8)

Poi a luogo e a tempo manifesteremo il fatto; il quale se lor piacerà, bene starà, se non piacerà, sarà pur fatto, e, non potendo indietro tornare, converrà per forza che sien contenti (X,8,12)

Hi ha un grup de verbs que s’ha de tractar de forma diferenciada: es tracta dels verbs que, segons el terme encunyat pel lingüista italià Raffaele Simone (1997), anomenem *verbi sintagmatici* (verbs sintagmàtics, VS). Encara que es tracte d’una denominació creada en l’àmbit italià, i més concretament en l’àmbit italià contemporani, és ben cert que aquests verbs existeixen en italià des dels seus orígens i es poden trobar, amb més o menys freqüència, en altres llengües romàniques, inclòs el català (cfr. Calvo 2007). Es tracta d’unitats lèxiques verbals compostes per un verb i una partícula: el verb és normalment de moviment i la partícula un adverb de lloc. Heus ací alguns exemples de VS italians: *venire giù*, *andare avanti*, *fare fuori*, *dare dentro*, *portare via*, etc. És important assenyalar que la partícula no és un introductor de cap complement verbal i que no és tampoc un complement del verb, ja que no pot ser invocat –obtenint una resposta coherent– amb una pregunta (per exemple «dove?») i tampoc admet la cliticització, és a dir, no és substituïble per un pronom feble. Aquesta mena de verbs, que al principi servien només com a focalitzadors de la direcció del moviment expressat pel verb, van desenvolupar a poc a poc accepcions metafòriques o significats figurats, un signe inequívoc de gramaticalització.

Al *Curial* els VS són molt nombrosos. Alguns es poden trobar també en altres textos catalans contemporanis (normalment amb una freqüència d’ús inferior), mentre altres es troben només a la nostra novel·la. Una distribució com aquesta només es pot explicar tenint en compte la influència

33 Locució freqüentíssima al *Decameron* (68 ocurrences).

italiana, i dins d'ella també la de Boccaccio, en les obres del qual, com en les dels seus contemporanis i els de totes les èpoques, abunda aquesta classe de verbs.

Hem classificat els VS a partir de la partícula; per cadascuna es donen en primer lloc els VS exclusius (o quasi) del *Curial*, seguits pels VS que també es troben en altres obres catalanes contemporànies (segons les dades obtingudes amb recerques de co-ocurrències al CICA; donem només alguns exemples presos del *Curial* i del *Decameron*):

- VS formats amb *detràs*: *trametre detràs, tirar detràs*
 E llevà's a mija nit, e continuà son camí a jornades tirades, tement-se que 'l rey li trametés detràs per empacharlo. (II,82)
 tiràvan-me detràs los sospirs de Curial, axí fort que no 'm podia partir d'aquell loch (II,69)
 Calandrino, sappi che se tu la toccherai con questa scritta, ella ti verrà incontanente dietro e farà quello che tu vorrai (IX,5,33)
 per lo capestro tirò fuori Ciuriaci e andavase lo tirando dietro (II,7,23)
- VS amb *davant/ devant*: *toldre davant, riure davant*
 Ara 't vull bé, que 't sabist toldre davant la falsa Creusa, sabent encendre lo foch que la cremà (I,29)
 Aparia-li la Fortuna en mig d'aquelles gents, reya-li davant e feya-li maravellosa festa, en tant que d'altri sinó d'ell e de la Güelfa no 's feya menció. (III,102)
 Nel quale come ella discese, così ne fu e a lei e a me per pena dato, a lei di fuggirmi davanti e a me, che già cotanto l'amai, di seguitarla come mortal nemica, non come amata donna (V,8,8)
- VS amb *sus*: *metre sus, llevar sus*; altres: *muntar sus*
 com mills pogué, ab la donzella que li ajudà, meteren sus lo cavaller, e demanaren-li si havia allí prop algun loch on poguessen albergar (II,24)
 Curial, llevats sus, e exits del lit (I,22)
 spacciatamente si levò suso e come il meglio seppe si vesti al buio (IX,2,6)
 andatosene a Messina, quivi prestamente fece due galee sottili armare, e messivi sù di valenti uomini con esse sopra la Sardigna n'andò, avvisando quindi dovere la nave della donna passare (IV,4,7)
- VS amb *avant*: *fer-se avant, saltar avant, venir avant, metre's avant, empényer(-se) avant*; altres: *anar avant, passar avant*
 Per què, faent-se avant, Calíope a Curial s'acostà. (III,27)
 e com lo temps fos bo e placent, e veés que Curial ab bonança se n'anava, saltà avant e cridà grans crits a Neptumno, déu de la mar (III,11)
 E axí lo duch d'Orleans vench avant amb un standart vert e una ala d'or (II,43)
 trobant-se abatut e desfavorit, no 's metia avant axí com solia, ans s'estava apartat (I,3)
 e ell ab aquella batalla s'empeny avant, e fér de la lança lo conduidor dels turchs axí vigorosament, que de l'altra part lo passà (III,91)
 e ardentissimamente disiderando d'aiutarlo, né veggendo alcuna altra via alla sua salute se non d'accusar sé e di scusar lui, prestamente si fece avanti e gridò (X,8,21)
 Or via mettiti avanti, io ti verrò appresso (II,5,7)
 E entrati in una stalla, tutte l'altre fuor che la mula stallarono; per che cavalcando avanti, stando sempre lo scudiere attento alle parole del cavaliere, vennero a un fiume (X,1,5)
 E questo detto, le penne e' piedi e 'l becco le fé in testimonianza di ciò gittare avanti. (V,9,16)
 E volendo per questa volta assai aver risposto, dico che dall'aiuto di Dio e dal vostro, gentilissime donne, nel quale io spero, armato, e di buona pazienza, con esso procederò avanti, dando le spalle a questo vento e lasciandol soffiare (IV,intr.,24)
- VS amb *atràs*: *fer-se atràs*; altres: *tornar atràs*
 segons la usança dels cavallers errants, per reposar algun poch, féu-se atràs (II,23)
 La quale, questo vedendo, levata in piè e preso un bastone li cani mandò indietro (II,6,7)
- VS amb *arrere*: *fer-se arrere*; altres: *tornar arrere*

e, com ell se veés cansat, féu-se arrere per cobrar força e alè (II,5)
Il conte, il quale lealissimo cavaliere era, con gravissime riprensioni cominciò a mordere così folle amore e a sospignerla indietro, che già al collo gli si voleva gittare (II,8,6).

6) Altres expressions

portar a execució ‘posar en pràctica’

E, axí com ho hach pensat, se més al cor de portar-ho a execució. (III,84)

E secondo il pensier fatto mandò a essecuzione (I,5,3)

fer mot (a algú d'alguna cosa) ‘parlar-ne amb algú’

finalment conclogueren que abans que d'açò fessen mot al marquès, guardassen attentament si porien veure indicis de alguna desonestat (I,7)

non ti diss'io che tu non facessi motto di cosa che tu vedessi? (IX,10,13)

voler bé ‘estimar, amar’

És ver que yo vull bé a Curial, e si açò vol dir amor, amor sia (I,29)

e parmi intendere che egli abbiano provato alla corte che uno che ha nome Aldobrandino Palermini, il quale è preso, l'uccidesse, per ciò che egli voleva bene alla moglie e eraci tornato sconosciuto per esser con lei (III,7,6)

7) Sintaxi

Diferents aspectes de la sintaxi del *Curial*, en particular en les parts en prosa més elaborades, s'atribueixen a l'influx llatí, però hi deu haver tingut a veure també sense dubte l'exemple dels clàssics italians, en especial Boccaccio, que havia assimilat profundament al seu torn els mòduls sintàctics llatins.

Es tracta d'estructures d'origen culte (llatí) com ara l'acusatiu + infinitiu, les frases absolutes de participi (a partir del model de l'ablatiu absolut llatí) –inclús amb pronom enclític, impossible en català– o de gerundi, verb a la fi de l'oració, etc. Donem alguns exemples del *Curial*, amb d'altres comparables del *Decameron* (cfr. Manni 2003: 308-314):

E, desijós de respondre, li semblava aquell dinar durar un any (I.8)

—¿E pot-se provar ell haver-lo fet ociure? (I.15)

E, prè comiat e besada-la moltes vegades, d'ella e de la abadessa se partí. (II.3)

E axí, son breu consell tengut, a dinar se n'anaren, e, no tardant molt en lo dinar, tornats a la cambra, estigueren tant fins que les taules foren llevades e la Güelfa, en companyia de molts, a la sua cambra fonch tornada. (I.9)

E quantunque il di paia di qui alla notte durare, per ciò che chi alquanto non prende di tempo avanti (I,concl.,6) e similmente dimostrato d'averlo fatto uccidere, a nutricar nel mandò a Bologna (X,10,19)

il quale, abbracciatala e basciatala più volte (I,4,8)

E poi che in quello tanto fur dimorati quanto di spazio dalla reina avuto aveano, a casa tornati trovarono Parmeno studiosamente aver dato principio al suo ufficio, per ciò che, entrati in una sala terrena, quivi le tavole messe videro con tovaglie bianchissime e con bicchieri che d'ariento parevano, e ogni cosa di fiori di ginestra coperta (I,intr.,27)

La col·locació del verb a la fi de la frase, després d'un adjectiu (o participi d'una forma verbal composta), és degut probablement al doble influx del llatí i de l'italià d'autors del prehumanisme italià, com el mateix Boccaccio:

—Ay de mi, que morta són! (II.5)

ma tu m'hai fatta in così poco spazio, come le tue parole durate sono, troppo più tua divenire che io non son mia (VII,7,15)

Monsignore, voi schifate la mia arte perché giovane e femina sono (III,9,7)

qui in camera da voi mi conviene prender commiato, al qual prendere venuto sono. (X,9,47)

Un altre ús que suposa clarament un influx italià és el de l'adverbi *axí* com a quantificador d'adjectius i adverbis, equivalent del català *tant*, en casos com aquests:

e lo rey li donà tan gran encontre per l'escut, axí fort, que el derrocà tan luny del cavall com la lança havia de lonch (II.38)

lo duch d'Orleans, qui era enamorat de Laquesis tant que no s'veya, ne lo comte de Poytieus, no dormiren aquella nit axí tost (II.39)

Certes, no foren axí segurs los franceses, ans se meten entr'ells (II.50)

A influència italiana cal atribuir també l'ús del'article determinat amb els noms propis femenins, però només quan són d'àrea geogràfica italiana (per exemple, açò no passa amb l'alemanya *Lachesi*); es tracta d'una característica d'àrea toscana i septentrional: *la Güelfa*, *la Festa*, *l'Arta*. Evidentment, és present i molt freqüent en Boccaccio, per exemple en els següents noms del *Decameró*: *la Belcolore*, *la Bergamina*, *la Fiammetta*, *la Giannetta*, *la Lauretta*, *la Lisa*, *la Magdalena*, etc.

Considerem que el nostre treball demostra que l'italià era una llengua familiar per l'autor del *Curial*, un personatge de llengua catalana que visqué molt de temps a Itàlia i que de manera més o menys conscient va incorporar a la seua novel·la un bon grapat d'elements italians. L'influx es manifesta en particular en dos nivells lingüístics: el lèxic i la sintaxi, que són, per descomptat, els que més fàcilment poden ser afectats per la influència d'una altra llengua. Es podria pensar *a priori* en uns calcs en els fragments on la crítica ha esbrinat fins ara la presència de diferents autors italians, però és precisament ací on els italianismes són absents, la qual cosa reforça la idea que la presència d'elements italians no respòn a una còpia servil de models italians, sinó a un influx directe, podríem dir –si ens és permesa l'expressió– 'ambiental'. D'altra banda, els fragments on s'ha identificat aquest influx podrien guiar en el futur els especialistes de la nostra genial novel·la en la recerca de nous influxos literaris. Des d'aquesta perspectiva és molt evident que la major part dels italianismes es concentren al tercer llibre, la qual cosa no és estranya, ja que s'hi localitzen els fragments de l'obra que reflecteixen més clarament la influència dels clàssics antics i moderns, i molt especialment de Boccaccio.

Bibliografia

- Anònim (2007) *Curial e Güelfa*, introducció i edició filològica per Antoni Ferrando. Tolosa, Anacharsis.
- BIZ = Stoppelli, Pasquale (ed.) (2010) *Biblioteca Italiana*, Bolònia, Zanichelli.
- Bragantini, Renzo – Forni, Pier Massimo (1995) *Lessico critico decameroniano*, Torí, Bollati Boringhieri.
- Calvo Rigual, Cesáreo (2008) «I verbi sintagmatici italiani: appunti contrastivi con lo spagnolo e il catalano», dins *Estudios y análisis de fraseología contrastiva: lexicografía y traducción*. Ed. por C. González y P. Mogorrón, pp. 47-66.
- CICA = Torruella, Joan (dir.) *Corpus Informatitzat del Català Antic* [on line] <<http://lexicon.uab.cat/cica/index.php>> [16 novembre 2013] Am la col·laboració de M. Pérez Saldanya i Josep Martines.
- DCat = Coromines, Joan (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial/La Caixa.
- DCVB = Alcover, Antoni M. – Moll, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear* [on line] <<http://dcvb.iecat.net/>> [16 novembre 2013]
- De Marinis, Tammaro (1952) *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, Milano, Hoepli.
- DELI = Cortelazzo, Manlio - Zolli, Paolo (1999), *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bolònia, Zanichelli (2^a ed.).
- Ferrando, Antoni (ed.) (2012): *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam-Philadelphia, John Benajmins.
- GDLI = Battaglia, Salvatore (dir.) (1961-2002) *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, Torí, UTET.
- Manni, Paola (2003) *Il Trecento toscano*, Bolònia, Il Mulino.
- Miquel i Planas, Ramon (ed.) (1932) *Curial e Güelfa. Text del XV en segle, reproduït novament del còdex de la Biblioteca Nacional de Madrid per R. M. y P., ab estudis i notes del mateix y de Anfós Par*, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- Par, Anfós (1928) *Curial e Güelfa. Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Biblioteca Balmes.
- Proyecto Boscán: *Catálogo de las traducciones españolas de obras italianas (hasta 1939)* [en línea]. <<http://www.ub.edu/boscan>> [20 de novembre de 2013]
- Simone, Raffaele (1997) «Esistono verbi sintagmatici in italiano?», dins *Lessico e grammatica. Teorie linguistiche e applicazioni lessicografiche*. Atti del Convegno interannuale della Società di Linguistica Italiana. Ed. T. De Mauro e V. Lo Cascio, Roma, Bulzoni, pp. 155-170.
- TLIO/OVI = Instituto Opera del Vocabolario Italiano. *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* [on line] <<http://www.ovi.cnr.it>> [16 novembre 2013]